

A *dúdol* ~ *dudul* és *tutul* ~ *tutul* igék jelentéskapcsolatairól

Gyerők, tē gyüssz ám még dudívā hozzám! – mondják figyelmeztetésként Alsómocsoládon annak a személynek, akiről feltételezik, hogy korábbi helytelen viselkedését, cselekedeteit megbánva megtörtén és sírva fog visszatérni a megsértett emberhez. Mit jelenthet a *dudul* ige és a belőle képzett határozói igenév? Milyen a *dudívā* érkező személy?

A *dudul* tájszó kapcsolatban van a *dúdol* igével és változataival, valamint a *dúdol*-tól kissé elkülönülő *tutul* tájszavunkkal is. A *dúdol* és a *tutul* igék összefüggését nem nehéz megállapítanunk a TESz. és az ÜMTSz. adatai alapján. A **dúdol** szócikkben ez a 3. jelentés: ' < a kutya > vonít' (TESz. 1: 162.). – Utalás hívja fel a figyelmet, hogy a *dúdol* nyelvjárási megfelelőit (*dudul*, *dudult*) az MNyA. 377. lapján is megtalálhatjuk a **vonít** címszó alatt (ÜMTSz. 1: 1028.). Minthogy *tutul* tájszóként 'vonít' jelentésű [' < kutya, farkas > mély, tomp hangon vonít'] (ÜMTSz. 5: 499), a *dúdol* ~ *dudul* megfelelés alapján – végső soron – a hangutánzó szavaink közé tartozik. A *dúdol* és a *tutul* kapcsolatát megerősíti az, hogy a *dúdol* szótörténeti adatai között az 1565-ből származó szóalak elsődleges jelentése 'csendesen dalol', ám 1885-ben a szónak már 'vonít' jelentése is volt (TESz. 1: 682). Az említett szótár szerint: „A hangutánzás szintjén a [*dúdol*] összefügg a *tutul* 'vonít' igével, sőt távolabbról alkalmasint a *dalol* ~ *danol*-lal is” (TESz. i. h.).

A *dudul* 'énekel, dalol' és a *tutul* ' < farkas, kutya, róka > vonít' szavak a mássalhangzó-különbségen (szóelemkülönbségen) alapuló alakpárok közé tartoznak (NyKk. I: 139). A *d*/*t* fonémaoppozíció különíti el a két jelentést. A *dúdol* ~ *dudul* eredeti (elsődleges) jelentése a szóhasadás révén úgy módosult, hogy két önálló lexéma jött létre: a *dudul* inkább csak 'énekel, énekelget', a *tutul* meg 'állat és/vagy ember hosszú, éles, üvöltő hangot hallat' jelentésű. A *tutul* igét eredetileg valószínűen elsősorban állatra vonatkoztatták, majd metonimikusan (hasonlóságon alapuló névátvitellel) – nem éppen dicsérő szándékkal – kapta a *tutul* szó az ' < ember > éles, hosszan tartó, vonításszerű hangot ad' jelentést. H a *tutul* szót és változatát a *dudul*-t sajátos emberi viselkedés érzékeltetésére is használjuk, akkor a hangzásra utaló jelentésen kívül még ez a többletjelentés kapcsolódik a szóhoz: 'sírva, panaszkodva, összetörten, azaz *dudulva* ~ *dudíva* < jön valaki >'. A *tutul* korábban jellegzetesen állathangutánzó szónak számított. Éppen ezzel lehet összefüggésben, hogy emberre vonatkoztatva pejoratív jelentést kapott. Ugyanez érvényes a *dudívā* szóalakra is. Nem hízolgó, ha személyre mondjuk, hogy állatra jellemző hangot ad, illetve így viselkedik.

A *tutul* ~ *dudul* összefüggésre (a szóbeli mássalhangzók zöngésülésére és zöngétlenedésére) emlékeztető példák sokaságát találhatjuk meg tájszótárainkban. Például: *sekrestyle* – *segröstyle*, *karambol* – *garambó*, *karambolozik* – *garambolozik*, *rebedeges* – *rebetegős*, *kunyhó* – *gunyhó*, *kalázli* – *galázli* 'kis üvegecske', *hinta* – *hinda*, *hintázik* – *hindázik*, *dukmáll* – *tukmáll*, *dorkó* – *dorgó*.

A köznyelvben is előforduló állathangutánzó szavaink – éppen a poliszémikus jelentésvonatkozás alapján – alkalmasak arra, hogy használatukkal az emberi hangadás-viselkedés furcsaságaira hívják fel a figyelmet. Közismert, hogy a következő szavak állatra és emberre egyaránt vonatkozhatnak: *bóg*, *huhog*, *visít*, *csipog*, *csicsērög*, *nyerít*, *nyehög*, *nyihog*, *nyekög*, *mekög*, *röfög*, *kukorékol*, *viribül*, *nyérvákol*, *nyérvog*, *nyivákol*, *káricál*, *cikákol*, *sziszög*, *sziszērög* stb. – A poliszémia kialakulásának szemantikai alapja az, hogy a jelentésintegráció révén például a *nyávog* igénkben két jelentés kontaminálódik: ' < macska sajátos, ismétlődő, elnyújtott, éles hangot hallat' és → ' < ember >

a macska hangjához hasonló hangot hallat'. Kisgyermekre mondjuk általában, hogy *nyávog* ~ *nyivákol*, mint a macska. (Lásd a jelenség bővebb magyarázatát Pesti 2012.)

Összegezve: a *dúdol* ~ *dudol* ~ *dudul* → *tutol*, *tutul* igék a hanglaki változás ellenére szemantikai tekintetben szoros kapcsolatban vannak egymással. A *dudiivā* igenév pedig a *dudul* ige szóképzéssel alakult igenévi származéka. Ha valaki kutya, róka, farkas vonító hangjához hasonló éles, vonításszerű hangot hallat, az *tutul*; a tettét megbánó ember meg szinte sírva *dudul*. Így juthattam el dolgozatomban szójelentések vizsgálata során a *dúdol* 'énekelget' szótól a *tutul*-on át a *dudul*-ig. Az énekléstől a sírásig...

SZAKIRODALOM

Pesti János 2012. Poliszémia az állathangutánzó szavakban. *Magyar Nyelvjárások* 50: 134–6.

Pesti János

ny. egyetemi tanár
Pécsi Tudományegyetem